

Vitimir Belaj

NEKI PROBLEMI PRI ODREĐIVANJU KOMPLEKSA
PANJA-BADNJAKA

Za ovu priliku izdvojio sam nekoliko pitanja, koja su mi se nametnula u radu na ovećoj studiji o ulozi bilja u božićno-novogodišnjem ciklusu običaja. Ova su pitanja u svojoj biti metodička, i potiču na razmišljanje o opravdanosti nekih postupaka, a ne odnose se na samu materiju koja je ovdje poslužila tek kao sredstvo za zornije predočivanje.

Kao u svakom tovrskom poslu, tako je i prigodom ovdje spomenutog rada na samome početku bilo potrebno rasporediti obimnu građu na manje, preglednije kupove, već prema nekima od njezinih osobina. Ovo razvrstavanje još nipošto nije nekakva znanstvena klasifikacija, nego je ono posve praktične naravi: velikom se količinom lakše barata ako je raspoređena na manje dijelove.

Sami po sebi nametali su se odjeljci, s naslovima kao: "panj-badnjak", "božićno drveće", "prokljalo žito", i slično. Tek nakon ovog grubog, početnog razvrstavanja bilo je moguće izrađivati pravu tipologiju. Taj posao - premda je spretno iskonstruirana tipologija neophodno pomagalo pri znanstvenom radu - međutim, nije, barem na prvi pogled, posebno težak, i to, prvenstveno stoga, što moramo unaprijed biti svjesni činjenice da je ta tipologija heuristička, što znači, da će tijekom analiza povremeno iskrsavati potreba za ispravljanjem postavljene sheme. Ova se potreba osobito jasno uočava onda kada treba pojedinačne podatke razvrstati, klasificirati u tipologijom predviđene rubrike. Pritom se nerijetko događa, da možemo pojedini običaj samo jednim njegovim dijelom strpati u jedan pregradak, dok mu drugi dio (ili više njih) nikako ne ulazi u nj; dapače, njegovo je mjesto u nekom posve drukčijem pregradku.

Da se tome uzmogne doskočiti, treba - mislim - cjeloviti običaj podijeliti u njegove sastavne dijelove, ili - kako se voli reći - elemente, pa onda njih nesmetano dalje razvrstavati.

Ovaj postupak, međutim, mnogi etnolozi, omalovažavajući ga nazivaju "atomiziranjem", kao nešto nepotrebno i jalovo, pri čemu ostaje neobjašnjeno, zašto je traženje,

iznalaženje i proučavanje najsitnijih pojedinih čestica, na primjer u atomskoj fizici, ne samo dopustivo nego se to ističe kao najblistavije dostignuće ljudskoga uma, dok nam se u etnologiji tome istome valja rugati.

Da bih pokazao neopravdanost takovog mnijenja, poslušit ću se upravo tom hiperbolom, i pokušati usporediti materiju koju etnolozi proučavaju (u ovom je to slučaju jedan običaj), s materijom kao fizičkom pojavom.

Bez posebnog dokazivanja je jasno, da su pojedini običaji kompleksni, sastavljeni od raznorodnih komponenta, premda valja priznati, da se ne može skup odmah raščlaniti na sastavne dijelove, i pri tome biti posve siguran, da su zaista uočene sve komponente.

Ako se slažemo s tom tvrdnjom, naime, da je neki konkretni običaj (npr. običaj "paljenje badnjaka u selu A.") u pravilu sastavljen od više komponenta, onda moramo priznati mogućnost da su neke komponente dođuše izvorno vezane uz taj običaj, dakle međusobno genetski srodne, no da su se neke druge opet mogle, već posve oblikovane, naknadno uklopiti u taj običaj dakle, da mogu biti drugačijega porijekla od onih prvih. Zato moramo, želimo li proučiti povijest tog običaja (a etnologija je - ili bi barem morala biti - historijska znanost), prvo pogledati što se je zbivalo sa svakom pojedinom komponentom - moramo, služeći se pri tome, naravno, etnološkom metodom, ispitati, kakvoga je izvora, dakle, svakoj komponenti posebno ispitati njenu povijest.

Tek tada će se moći pristupiti utvrđivanju povijesti čitavog konkretnog kompleksa u cjelosti, što bi - po mom mišljenju (koje ne mogu ovdje obrazlagati) - trebalo biti preduvjet za proučavanje funkcija, struktura, vrijednosti i ostalih, naoko ahistoričkih kulturnih kategorija.

Pri povijesnom je, dakle, istraživanju spomenuto "atomiziranje" neophodno. Radi se, naprosto, o raščlambi, analizi.

Prigovori "atomiziranju", međutim, ipak ne moraju biti posve bez osnova.

Usporedimo li jedan kompleksni običaj, dakle, kulturnu pojavu kakva se ona u stvarnosti očituje, s osnovnim konglomeratom materije - molekulom (radi se, naravno, samo o slikovitoj usporedbi!), onda možemo našu "kulturnu molekulu" - kao i onu običnu - razlučiti u prvom redu samo na osnovne sastavne dijelove, elementarne kultur-

ne pojave, "kulturne atome"; to bi bile one najmanje nedjeljive čestice "kulturne materije, koje još imaju karakter kulturne pojave, koje su, dakle, etnološki relevantne. Mi možemo ove "atome", naravno, i dalje "razbijati", no u tom ćemo slučaju dobiti još sitnije čestice, "protone i neutrone" kulture, koje, međutim, više nemaju svojstva kulturne pojave.

Nazirem dakle nekoliko "razina":

- prvu, na kojoj su čestice etnološki irelevantne, jer same po sebi nisu kulturna pojava (npr. broj i rast godova na drvu, specifična težina sjekire, krvna grupa onoga tko sječe drvo i slično),

- drugu, koja u odnosu na prvu može biti kompleksna, ali je kao kulturna pojava nedjeljiva jedinica, a značajka joj je upravo to da je ona kulturna pojava (npr., kako veliko treba biti to drvo, tko treba biti čovjek koji ga siječe, kako pri tome valja baratati sjekirom i sl.); to bi bili "kulturni atomi" koje tražimo kad raščlanjujemo ("atomiziramo") kulturne jedinice

- treće razine; te su jedinice u našem slučaju običaji, koji se u životu očituju kao cjelovit kompleks, kao "molekula", sastavljena od onih naprijed spomenutih osnovnih pojava, "atoma". To je npr. "običaj paljenja badnjaka u selu A". Premda nam se kulturne pojave očituju u takovim skupovima, one osnovne jedinice - na koje ih pri analizi moramo podijeliti - nisu ništa manje etnološki relevantne, premda ih katkada možemo teže odrediti. Stvarne su, naravno, i one sitnije čestice koje, međutim, više ne nose kulturno obilježje, i bavljenje njima je s užeg stanovišta etnologije besmislica. Ovime je ujedno i određena teoretska granica do koje je raščlanjivanje, "atomiziranje" istovremeno i nužno i dopustivo; preko nje se ne bi smjelo ići. Etnolog time, dođuše, ne će osloboditi silnu energiju, kako je to slučaj s atomskim fizičarom, no mogao bi se isto tako naći u nebranu grožđu.

Samo se po sebi postavlja pitanje: kako da se u praksi prepozna ova granica? Odgovor, mislim, nije utješan: recepta, praktičkog, za to nema, nego će u svakom posebnom slučaju trebati pogledati, da li on u etnološkom smislu može nešto reći, pa ga tek onda odbaciti, ako se je - često nakon mukotrpnog rada - pokazalo da se radi o etnološki irelevantnoj čestici. No takav i jest znanstveni posao: to je mukotrpan, dugotrajan rad, koji nerijetko vodi u slijepu ulicu, no ipak je neophodan. Bez njega nema znanosti.

Vratimo se sada k bilju u božićno-novogodišnje vrijeme, točnije k panju-badnjaku, koji stoji u naslovu ovoga priloga. Badnji panj je općenito dobro poznat, poznato je u glavnim crtama (barem na evropskome tlu) i njegovo rasprostranjenje i razne varijante običaja u vezi s njime. 1 Promatrajući te varijante, koje se mogu lijepo složiti jedna do druge, možemo vidjeti prekrasnu sliku logičnog prijelaza iz oblika u oblik, pa čak i nekakvu razvojnu liniju (zapravo i više njih!).

Ako se, međutim, želimo držati načela koja sam naprijed iznio, onda moramo sve te varijante dobro raščlaniti u sastavne dijelove, "atomizirati" običaje oko panja-badnjaka, pa onda svaki članak posebno pratiti u njegovoj prostornoj i vremenskoj projekciji, pa ćemo tek onda eventualno moći vidjeti što su od svega toga stvarno varijante običaja, dakle, tijekom povijesnog razvoja iz jednog praoblika izdiferencirani različiti oblici, a što potječe iz drugog nekog kompleksa, pa se tek naknadno uklopilo u običaj koji ispituje. Razmotrimo ovu tvrdnju na jednom primjeru.

Badnji panj je klada, odsječena negdje u šumi, očišćena od granja, donešena u kuću i postavljena na ognjište, gdje treba određeno vrijeme gorjeti; sve ovo, naravno, popraćeno je nizom tradicijskih vjerovanja i činova.

Međutim, u nekim slučajevima - osim samoj kladi - poklanja se posebna pažnja i drugim nekim dijelovima posječena drva, na primjer vrhu. 2

Tako Srbi u Bosanskoj Posavini "... u veće rasjeku badnjak na tri komada. Dva komada, koja su bez lišća (dakle dvije očišćene klade - op. V.B.) unese domaćin u kuću, a treći, i to vrh sa lišćem, baci se na krov, gdje stoji do Maloga Božića." Isti je slučaj bio u Srbiji, u Gornjoj Gruži, gdje se je vrh badnjaka na Mali božić skidao s krova - gdje je ležao od Badnjega dana - i bacao u vatru. Jednako bacaju vrh, pun suhoga hrastovog lišća, na kućni krov Makedonci u Skopskoj kotlini. Ovaj je običaj sačuvan čak i kod muslimanskih Srba podno Šarplanine.

U svim je ovim slučajevima to, što se baca na krov, zapravo dio badnjega panja, pa bi se moglo pomisliti da se tu radi o razvijenijem obliku običaja.

Ima i drugačijih primjera. U bivšem Maglajskom kotaru, u Bosni, kod Srba "Na Badnji dan, još za mraka, ode kogod iz kuće u šumu po Badnjak i po jednu granu, na kojoj ima još lišća. Granu bace na krov." Ovdje imamo dva

odvojena, samostalna rekvizita: panj badnjak i posebnu hrastovu granu. Mogao bi, sad, netko pomisliti da se je ovdje običaj bacanja lisnatog vrha badnjaka odijelio od samog badnjaka, pa se sad baca na krov bilo kakova grana, samo da po veličini i bogatstvu lišća odgovara zahtjevima tradicije. Ako bi se sad, pretpostavimo, dogodilo, da običaj loženja panja iz bilo kog razloga odumre, nestane, ostao bi samo običaj bacanja šušnjaste hrastove grane na strehu kuće.

I zaista, kod Hrvata u sjevernoj Bosni je o. Tomo Marković, 3 pred II svjetski rat, skupio čitav niz podataka o hrastovoj grani, koju još k tome zovu "badnjak". Ovo je ime moglo prijeći na granu, odnosno zadržati se na njoj, nakon što je panj kao njegov izvorni nosilac izumro: u svim se tim primjerima, naime, ne spominje loženje panja.

Nevolja je samo u tome, da ne postoje podaci o tome da su Hrvati u tim krajevima uopće ikada i poznavali kladu-badnjak, od kojega bi se grana morala emancipirati, pa tako ovaj lijepo zamišljeni i naizgled logični razvojni niz ostaje nedokazan.

Ova hrastova grana-badnjak donosi se kući, u vezi s njom odvijaju se čak i neke radnje analogne inima kod panja-badnjaka, a zatim se baci na krov, prisloni uz kuću, ili zatakne za koju gredu. Grana postaje etnološki zanimljivijom ako znamo da se sjeverno od područja njenog rasprostranjenja, po Slavoniji i u užoj Hrvatskoj, opet pojavljuju - dođuše tek u zadnjim tragovima ili samo još u sjećanju - panjevi badnjaci, i to uglavnom bez grana, a još sjevernije, opet samo grane bez panjeva - na primjer u Prekmurju, gdje su - vraćajući se na Badnji dan iz crkve - usput nalomili hrastove grančice, i zaticali ih za vrata i prozore. U Međimurju su pak na sv. Tri kralja "Uveče ... za svake vrata zatakne hrastova kitica". Možda k tome spada i primjer iz Hrvatskog zagorja (primjer je iz Lupinjaka), gdje se "iz šume donosi grana dreneka i stavlja u kut kraj betlehema." 4

U svim ovim primjerima grana se je donosila kući i jednostavno stavljala uz kuću, na nju, ili kamo zaticala. U nekim slučajevima se, međutim, s tom granom čisti kuća. Tako, kod Srba u Homoljskim planinama, "pošto domaćin uredi badnjak, odseče i nekoliko odvršaka brezovih ili bukovih i uveže ih ostrugom te načini kao metlu, koja se zove umit... njim pročisti odžak i mane po svim zidovima u kući, pa ga opet iznese napolje". Istim imenom, "umjet", nazivaju takovu posebnu granu (koju imaju nezavisno od panja kojeg isto poznaju) i Srbi u Imljanima

blizu Jajca, samo što je ona ovdje mlada omorika, dakle crnogorica. Ova grana-metla pojavljuje se i sama, u krajevima gdje panj-badnjak nije poznat, i to katkada baš pod nazivom "badnjak", kao npr. kod Srba u bivšem jajačkom kotaru, gdje "Badnjakom (koji je ovdje hrastova ili ljeskova grana) ... prekrste plafon u sobi, opraeše njime kuću, pa se onda jedna grana od badnjaka pobode u "dubre...", pa kod Vlaha u Negotinskoj krajini. Slično su Muslimani u Zepi na Badnji dan hrastovom granom šibali stropnu gredu. Kod banijskih Srba onaj koji donosi "badnjak" (a to je ovdje hrastova grana) govori:

Bježite buve i stjen'ce,
goni vas badnjak ...

i istovremeno s tom granom ide od ugla do ugla prostori je simbolično je čišćeći od gamadi. 5

Pometanje kuće posebnim granama zabilježeno je i u Hrvatskom zagorju, i to upravo u istom kraju gdje iz šume donose grančicu drijenka (Lupinjak i Vidina), što može biti i slučajno, samo što to ovdje nije ta suha grana donešena iz šume, nego je to metla ad hoc napravljena od ostataka crnogoričnih grančica, kojima se na Badnje veče kiti soba; u Vidini zatim tu metlu bace u vatru.

Pozabavimo se sad malo ritualnim pometanjem u božično-novogodišnje doba, koje je dobro poznato kod raznih evropskih naroda od Atlantika do Urala. Na gornjonjemačkom području npr. ono je povezano s kompleksom običaja i vjerovanja isprepletenih oko ženskog demona Berchte/Perchte i njenih srodnica.

Berchta - kod Slovenaca poznata kao Pehtrababa i Torka, ženski je demon, najaktivniji u zimsko doba, i to, otprilike, od sv. Lucije pa do sv. Triju kraljeva. Zato je neki autori i zovu, naprosto, "sredozimka", "die Mitwinterfrau".

Često se pojavljuje u vidu maskiranog lika (nerijetko je maskirana osoba žensko!). Takva maskirana Perchta, npr. u Gornjoj Stajerskoj, donese sa sobom u kuću, koju posjećuje, metlu, pa brižno pomete sve kutove doma. Često voli plašiti djecu.

U njen resor spada i pređenje, pa - među inime - zabranjuje pređenje u određene dane. Tako, slovenska Torka zahvaljuje svoje ime upravo tome što ona zabranjuje pređenje u torek (tj. utorak). Neposlušne kažnjava, i to često tako, da im raspori trbuh.

Osim antropomorfne, poznata je i teriomorfna maska Perchte, bilo kao koza (tu se povezuje s poznatom Habergeiss, koja ima drvenu gubicu kojom može klepetati), bilo kao ptica - onda je to tzv. Schnabelpercht, kljunasta Perchta. U pričama zna Perchta imati i ptičje noge, baš kao i kućica Babe Jage u ruskim pričama, ili poput naše Turice na Appendinijevu bakrorezu; i Turica se, osim što njome plaše djecu, pojavljuje kao maska s pomičnom drvenom čeljusti.

Analogni kompleks vjerovanja i običaja poznat je i na Pamiru kod Tadžika, koji vjeruju u postojanje ženskoga demona "Bibi se Sanbe", što bi hrvatski glasilo "gospođa Utorak"! Na kućne sastanke u njenu čast poziva maskirana ženska osoba. Demon zna ostaviti svoj trag u obliku otiska kokošje noge. Bibi se Sanbe nadzire zabranu pređenja utorkom, a neposlušne kažnjava tako, da im vreteno zabode u trbuh. 6 Spomenut ću i to da je Tadžicima poznata i drvena životinjska maska s pomičnom gubicom, premda se iz dostupnih izvora ne može zaključiti da ona igra kakvu ulogu u kultu gospođe Utorak, isto kao što nema ova maska, niti gospođa Utorak nikakove veze sa slijedećim tadžičkim običajem: u Iškašimu bi posljednje noći u godini, već pred svanuće, kućedomačin izlazio napolje, i - uz određene magične propise - nabracao nešto trske koju bi onda odnio kući. Iz donešene trske su zatim pravili četiri svežnja, s kojima su žene čistile čađu sa zidova. 7

Ove "sredozimne metle" ima i dalje, njen odraz je u Kini "Dan pometanja poda", koji pada na 20. dan posljednjega, dvanaestoga mjeseca u godini. Još dalje, na samom kraju Euroazije, Itelmi, na Kamčatki, prilikom završne godišnje svečanosti (nešto kao Stara godina odnosno Nova godina, slavi se u studenome), provlače ovamo-onamo kroz dimnjak mladu brezu.

Da ovaj kamčadalski običaj nije ovdje spomenut bez razloga, pokazuje i drugi jedan običaj, naime, da se prigodom istog tog praznika iz komada drva izdjelja figura "Bilučaja", Gromovnika, koji je - po Gahsu - lunarizirani Praotac. 8 Pred taj lik stavljali su jelo, "da bi Bilučaj s njima blagovao", i na kraju ga spalili (kao što su i Kinezi 23. ili 24. dana 12. mjeseca - u dvorištu, kao na Baniji panj-badnjak - spaljivali lik Tsao Wang-a, božanstva ognjišta, koji je prvotno, izgleda, isto predstavljao anonimnog praoca roda.

Time nas je put od balkanskog panja, preko ruske Babe Jage i kozolikih maski na Pamiru doveo do Kamčatke, gdje se je u liku Gromovnika privremeno zaključio na ko-

mađu drva, sumnjivo sličnoga europskim badnjacima.

x x

Jasno je, nadam se, samo po sebi, da se ovdje ne radi ni o kakvom razvojnom nizu. Isto tako se ovaj prikaz, temeljen na malom broju probranih primjera, koji nipošto ne pokrivaju područje na kojima se spominjani "kulturni atomi" rasprostiru, ne može smatrati nikakvim pregledom, kao što niti ne može ukazivati na rješavanje kakvog etnološkog problema - premda se uklapanjem istočnoazijskih običaja u sklop dosad poznatih običaja uz panj-badnjak naslućuje njihova mnogo veća starost, nego je to do sada pretpostavljano (npr. Schneeweiss) 9 i otvaraju vrata novim interpretacijama.

Namjera je ovih redaka bila ukazati na to da se iz sklopa običaja povezanih uz srednjozimski novogodišnji panj mogu izlučiti manje jedinice, koje su na nekim područjima nezavisne jedna od druge, dok su na drugima opet tako isprepletene, da se njihova samobitnost teško može naslućivati.

Žele li se razjasniti međusobni odnosi tih, i još čitavoga niza drugih pojava, koje su također u bliskoj vezi s ovima netom spomenutima, valja se upustiti u detaljno raščlanjivanje, "atomiziranje" čitavog konglomerata običaja, predodžbi, vjerovanja širom euroazije, svaki dio napose temeljito ispitati, pa onda pokušati dobitvene rezultate ponovno složiti u jednu cjelinu. "Put je, istina, spor, ali zamaman i koristan", kako je rekao još Ante Radić.

Napomene

1 Npr. E. SCHNEEWEISS: Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten. Beč 1925. str. 174-194.
Tome valja dodati barem još: K. MOSZYNSKI: Znaczenie etnografii Kaukazu dla badan etnologicznych na Balkanach. Lud Slowianski III, B, Krakow 1934, str. 103/4.

2 Primjeri za vrh drvca na krovu:
E. LILEK: Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sv. VI, god. 1894, str. 383.

P. Ž. PETROVIĆ: Život i običaji narodni u Gruži. Srpski etnografski zbornik sv. 58, Bgd. 1948, str. 224.
V. KLICKOVA: Bočik'ni običaji vo Skopska kotlina. Glasnik na Etnološkiot muzej I, Skopje 1960, str. 212.
V. NIKOLIĆ: Priroda u verovanjima i običajima u Sretničkoj župi. Glasnik Etnografskog instituta SAN IX-X, Bgd. 1961, str. 129.

3 T. MARKOVIĆ: Božićni običaji Hrvata u Bosni i Hercegovini. Etnografska istraživanja i građa II, Zagreb 1940, str. 23-29.

D. DIMITRIJEVIĆ: Narodni običaj o Božiću iz Maglajskog kotara. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu sv. VIII, Sarajevo 1896, str. 536.

4 F. MIKAC: Božićni običaji i vjerovanja. (Sv. Martin u Međumurju). Zbornik za narodni život i običaje 12, Zgb. 1907, str. 298.

Podatak iz Lupinjaka kod Pregrade rezultat je ekskurzije studenata etnologije u siječnju 1972. god.

5 S. MILOSAVLJEVIĆ: Srpski narodni običaji iz sreza Homoljskog. Srpski etnografski zbornik XIX, Bgd. 1914, str. 70/71.

R. KAJMAKOVIĆ: Narodni običaji. (Imljani). Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu NS XVIII, Sarajevo 1962, str. 145.

P. KOSTIĆ: Godišnji običaji u Negotinskoj krajini. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 31-32, Bgd. 1969, str. 371.

R. KAJMAKOVIĆ: Narodni običaji. (Žepa). Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu NS XIX, Sarajevo 1964, str. 204/5. Podaci iz Banije (Četvrtkovac i Mala Paukova) su terenski rad stud. etn. B. VUCENOVIĆA u siječnju 1972.

6 N. KURET: Die Mitwinterfrau der Slovenen. Alpes Orientales V. Ljubljana 1969. str. 209 i dalje.

7 R. BLEICHSTEINER: Perchtengestalten in Mittelasien. Archiv für Völkerkunde VIII, Beč 1953, str. 58 i d.

M. S. ANDREJEV - A. A. POLOVCOV: Materialy po etnografii iranskih plemen srednei Azii. Sbornik muzeja po antropologiji i etnografiji IX. St. Petersburg 1911. str. 28/29.

8 A. GAHS: Kult lunariziranog praoca kod istočnih Paleosibiraca. Godišnjak Sveučilišta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za šk.g. 1924/25-1928/29, Zagreb 1929, str. 68.

R. F. JOHNSTON: Lion and Dragon in Northern China, London 1910.

9 E. SCHNEEWEISS: u navedenom djelu, str. 182.

Einige Probleme bei der Bestimmung des Brauchkomplexes
um den Weihnachtsklotz (Zusammenfassung)

Die erste Aufgabe eines Ethnologen, nachdem der Stoff für eine ethnologische Untersuchung gesammelt ist, sollte eine Klassifikation, ein Sortieren dieses Stoffes sein. Je gründlicher die Klassifikation ausgeführt wird, je präziser der Stoff sortiert wird, je gewissenlicher also diese Arbeit durchgeführt wird, desto sicherer dürfen die Resultate der nachfolgenden wissenschaftlichen Bearbeitung sein werden.

Einige Ethnologen missachten jedoch diese Forderung und bezeichnen sie geringschätzend als ein "Atomisieren".

Am Beispiel einiger Weihnachtsbräuche (so des Weihnachtsklotzes, des Weihnachtszweiges, der Hausauskehrung in der Weihnachtszeit, des mittwinterlichen weiblichen Dämons) wurde gezeigt, wie ohne einer streng durchgeführten und in Einzelheiten gehenden Klassifikation (also ohne der "Atomisierung") die Erforschung der Geschichte einzelner Kulturercheinungen (und somit auch der Kultur als eines Ganzen!) kaum mit Erfolg durchzuführen sein dürfte.

Die hier angeführten Brauchelemente sollen ausschließlich die theoretischen Behauptungen erleuchten, ohne jeglichen Wunsches, eine Übersicht darüber zu liefern.

Vlasta Domaćinović

KOŠNICE PLETENE OD PRUČA ("TRNKE")

Često nam se neke pojave čine jasne, poznate, pa ipak, obrađujući stručno neku temu, moramo ih tek točno utvrditi. Takva je jedna znana činjenica i rasprostranjenje trnke, košnice pletene od pruča. Ovaj rad je pokušaj da se, već odavno pretpostavljano, rasprostranjenje košnica pletenih od pruča točno utvrdi pomoću etnoloških karata.

Odmah na početku treba naglasiti da se ni jedna od ovdje iznesenih tvrdnji ne može uzeti kao konačna. Čitav rad se temelji isključivo na podacima koje daju karte Etnološkog atlasa Jugoslavije na temelju materijala iz upitnica toga Atlasa. Budući da prikupljanje građe za Atlas nije završeno, to ni karte nisu u potpunosti pokrivene podacima i stoga će se današnja slika, odnosno današnje granice prostornog raširenja pojedinih pojava vjerojatno morati ponegdje još mijenjati. Ipak, kako danas već posjedujemo prikupljeni materijal za 2/3 mjesta predviđenih za ispitivanje po I svesku upitnica, u koje spadaju i pitanja o pčelarstvu, ove promjene vjerojatno neće više biti velike.

U tradicijskom seljačkom pčelarstvu u nas može se naći zaista velik broj tipova košnica i njihovih varijanti (vidi priložene crteže košnica). U prvom se redu mogu razlučiti dva bitno različita tipa košnica: položene košnice od uspravnih. One se razlikuju ne samo po izgledu već i po načinu na koji se dolazi do pčela, odnosno do meda. Kod položenih košnica dolazi se do saća otvaranjem uže stranice košnice, dok se kod okomitih škrinjica do sadržine košnice dolazi kroz dno košnice, ili podizanjem poklopca. Ove položene škrinjice (crtež 1) su gotovo jedini stariji tip košnica koji poznaje Slovenija (karta I). Ovog položenog tipa košnica, međutim, nema u Prekomurju, slovenskom Međimurju, pa čini se ni u Halozama. Također ih nema ni u Bijeloj Krajini. U Hrvatskoj se nalaze u upotrebi u Samoborskom gorju, pa se tako u uskom pojasu južno od Save pružaju gotovo do Zagreba. Trebalo bi provjeriti da li se, i koliko se, ovaj tip košnica javlja kao podatak u upitnicama iz ostalih dijelova naše zemlje, i vidjeti da li se tu radi doista o staroj tradiciji uzgoja pčela u položenim košnicama, o unosu iz Slovenije, ili pak o modernim košnicama s okvirima koje su kazivačima, odnosno zapisivačima, sličile na crtež broj 7 u našim upitnicama. 1 Treba naglasiti da u Sloveniji, izuzev Prekomurje, slovensko Međimurje, Haloze i Bijelu Krajinu, nema pletenih košnica.